

Ilyés Zoltán hiányához

Döbbenettel értesültünk arról, hogy kollégánk Ilyés Zoltán, 2015. december 8-án, súlyos betegségben elhunyt. Osztozunk a gyászoló család fájdalmában.

Elment Ilyés Zoltán, a mezsgyevilágok vándora

Ilyés Zoltán szellemi öröksége a mezsgyevilágok etnográfiai és geográfiai – vagy ahogyan a két diszciplína határán álló területet maga is nevezni szerette: kultúrgeográfiai – megismeréséből származik. A kulturális kontaktusok és interferenciák egyéni és közösségi tapasztalatait módszeres és alázatos munkával tárta fel, amely alázat nemcsak a hozzá közel álló közties identitású hétköznapi emberekre, hanem az egymással tusakodó nemzeti elitekre és az etnopolitikai vállalkozókra is kiterjedt.

A társadalomtudós legnagyobb bölcsessége, ha a tárgya iránti személyes elkötelezettségét humorral, öniróniával, a szellemességet pedig a megismerésbe vetett hitével tudja korlátozni. Ezt Ilyés Zolitól tanulhattuk meg, aki ugyan szemünk láttára olykor maga is bele-belecsuklott erőfeszítéseibe, de nem vesztette szem elől azt a pontot, ahol ez az igen kényes egyensúly létrehozható. Mint ahogyan azt a perspektívát sem, amely értelmet ad az erőfeszítéseknek: a sajátosan közép-európai színezetű humanizmust és a munkáskörnyezetből táplálkozó szolidaritás- és munka ethoszt.

Ilyés Zoli Kisebbségkutató Intézetbeli szobájának falán egy évről-évre megismételt zarándoklat részben szakrális, részben szekuláris, sőt egyenesen blaszfémikus képei láthatók. Ezek egy mezsgyevilághoz paradox módon kötődő jelenség – a nemzetiesített zarándoklat – általa gyűjtött tárgyi és képi emlékei. Eddig egy kutatás dokumentumainak láttuk őket. Most már egy életről mesélnek, amelynek a pünkösdi

peregrináció (hadd nevezzük így Zoli latin nyelv iránti rokonszenvére való tekintettel) rejtélyes része volt. Az ezeken a tájakon való vándorlásnak most vége lett.

De velünk marad a mezsgyevilágok tudósának emléke és az az intellektuális örökség, aminek legtökéletesebb megfogalmazását *Mezsgyevilágok* című könyvének bevezetőjében találtuk:

„A szerző mezsgyevilágoknak tekinti azokat a történeti magyar nyelvterület perifériáján elhelyezkedő multietnikus régiókat, illetve településeket, ahol az újkori telepítések, migrációk és asszimilációs folyamatok révén többnyelvű, vegyes kulturális repertoárral, gyakran többes nemzeti lojalitással rendelkező csoportok, közösségek jöttek létre. Így sorolódhat (...) egymás mellé a többnemzetiségű Bánát, a közép-szlovákiai német nyelvsziget, a román pásztormigráció által érintett Csík megyei határszél és a magyar szimpátiájú Szepesség. Ezek a mindenkori nemzetállami identitáskényszereknek és homogenizációs törekvéseknek kitett kisvilágok egyaránt példázzák a nemzetépítés felülről ható mechanizmusait és a lokális közösségek belső identifikációs és elkülönítési gyakorlatait.

Mecenzéf lokális szinten, a gyimesi „ezeréves határ” már nagyobb léptékben példázza, hogy a helyi megőrző hagyomány és emlékezés, vagy tágabban a nemzeti emlékezetpolitika és a kortárs örökségdiskurzusok miként konstruálnak etnikus és történeti legitimációs tereket. A tanulmányok egy része felvillant olyan örökségeket, történeti affinitásmodelleket és rejtőzködő narratívákat is, amelyek az intézményesített nemzetbeszéd révén jobbára elfedődnek. Olvasatunkban a mindenkori nemzetállamok és nemzeti elitek igyekeznek újraírni vagy elfeledtetni a köztes identitásokat: felülírták a mezsgyék nemritkán egyéni és kisközösségi érdekek vezérelte lojalitásait, többes kötődésit, egyértelmű kiállítását, nemzetválasztást és sorsvállalást követeltek.”

(Ilyés Zoltán: *Mezsgyevilágok. Etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai a Kárpát-medencében*, Budapest: Lucidus Kiadó, 2008, 7-8).

<http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/hirek/2015/12/kollegank-ilyes-zoltan>

A.Gergely András

Mezsgyék és kultúrtájak között

A körvonalak, tájak és terek, határok és történetiség változáshagyományai kerítik körbe Ilyés Zoltán eszmehorizontját, kinek *A tájhasználat változásai és a történeti kultúrtáj 18-20. századi fejlődése Gyimesben* című disszertációja¹ a magyar nyelvterület periferiáján elterülő, izolált és polgárosodásban igen megkésett mikroregionális egységet veszi antropológus-földrajzos-társadalomtörténész nagyítója alá. A „nagyító” itt némi eufémiával formált kifejezés, hisz a Keleti-Kárpátok földrajzilag izolált, önfenntartó (autark) termelésre berendezkedett, hagyományos paraszti üzemszervezeti módokat még látszólag változatlanul fenntartó közösségi mintázata épp az „egykor és most” dimenziói között mutat tájhasználati módokat és tájformáló hatásokat. Teszi mindezt a Szerző olyan történeti ökológiai, kultúrakutatási és ökológiai antropológiai késztetettséggel, amellyel a Tatros felső vízterületét mintegy „leltárba” véve a természeti keretek, a tájformáló kolonizáció, a román és magyar megtelepedőket jellemző tájbeélés alapján például birtokjogi, területhasznosítási, szociokulturális és antropogén morfológiai jegyek alapján írja körül, magát a térbeliséget a régi birtokegységek, az erdőpusztítás, a földművelési módok és teraszformáló stratégiák, ökológiai folyosók és sáncok, közös legelők és privát adóviszonyok, pásztorkodás és népességnövekedés dimenziói között felmutatva. A mű egésze éppen a szociodemográfiai és antropogén morfológiai

---

¹ Ilyés Zoltán: *A tájhasználat változásai és a történeti kultúrtáj 18–20. századi fejlődése Gyimesben*. Disszertációk az Eszterházy Károly Főiskola Földrajz Tanszékéről, 1. Eger, 2007. 191 oldal.

sajátosságok miatt bekövetkező kultúrtáji veszélyeztetettséget hangsítja föl a záró fejezetben, melyben a folklórturizmus, a tájesztétikai képre sokszor negatívan ható magánosítási cselezések, a gazdálkodást veszélyeztető tájlerablás és erózió, az életformaváltást követő új érték szemlélet eluralkodását és károsító hatásait mutatja ki imponáló aprólékossággal. Ha a hagyományos gazdálkodás elemei (állattartás, erdőhasználat, tejfeldolgozás, szántóművelés stb.) és a tájszerkezetben elemi egységekként megvolt, de ritkuló lakófunkciók (belsőiségek, esztenák, szakrális emlékek, kerítések, nyári szállások, közösségi terek) átadják helyüket a traktoros művelés biodiverzitást csökkentő hatásának, ha a nyugati stílusú fogyasztóiság és turizmus-érzékeny szolgáltatások pusztíthatatlan hulladékhegyeket termelnek ki, s ha a tájvédelem nem képes tudatos, közösségi értékrendre épülő kollektív cselekvésre építve, kultikus szokásokra és belső kapcsolatrendre érzékeny beavatkozásra, akkor a kultúrtáji univerzum egykönnyen „szociális ugarrá” változhat át. A kötet egésze izgalmasan képviseli az ökomuzeális szemléletet és a tradíciók változásával együtt járó kényszermodernizációs folyamatokat átlátni, értékelni, kezelni még lehetséges racionalitást, beleértve a tájváltozások gazdasági, esztétikai, funkcionális, közlekedési, turisztikai, talajtani, növényzetkutatói, állattenyésztési és birtokviszonyokban kifejeződő életmód-változatokat is, de szinte „mellesleg” a helynevek, tájszerkezeti változások, kulturális-politikai-szimbolikus határok és határhasználatok szinte teljes környezetrajzát is adja. A kulturális antropológia, melynek csupán igen megritkult érdeklődési terébe (és szinte csak véletlenül) kerül be mostanság a paraszti táj vagy a kultúrtáj, ekkénti ráközelítéssel azt a kivételes szemléletmódot mutathatja fel, melyet a Szerző jószerivel egyedül képvisel ezzel a komplexitás-követéssel.

A földrajzi, etnopolitikai és kulturális rétegek torlódására, mentális régészeti feltárásának, izgalmas kalandjának alapos vázlatára vállalkozik másik munkájában Ilyés Zoltán is, aki a *Mezsgyevilágok. Etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai a Kárpát-medencében* című kötetével² az utóbbi idők

---

² Ilyés Zoltán: *Mezsgyevilágok. Etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai a Kárpát-medencében*. Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatás könyvek, Budapest, 2008. 200 oldal

monografikus feldolgozásai között is kiemelkedő súlyú elméleti közelítésben tárgyalja a Kárpát-medencei kutatások egy sajátlagosan „kultúrföldrajzos” aspektusát. Ilyes munkásságára régóta a kulturális antropológia, az etnikai kutatások és a földrajzi-gazdasági-megélhetési szemléletű kölcsönhatás-elemzések voltak jellemzőek, e kötetében pedig kifejezetten körüljárja, és a történeti Magyarország mentálisan konstansnak tekintett világaiban is térképészi pontossággal regisztrálja mindazon eltéréseket, melyek a köztes szférákat, áthatásokat, etnikus interferenciákat kínálják az empirikus megismerés számára. A szerző szinte kartografikus pontossága a teorikus térből indulva, de azt minduntalan az empirikus lokalitás-kutatásokban tesztelve építi ki a maga mintázatait, melyek (erőteljesen hangsúlyozva itt a minősítő jelzőt) *korszakos* alapjaiként szolgálnak mindazon felfogások mai állásának és jövőendő esélyeinek, melyek a régió mikroközösségi terében lehetséges rajzolatokat körvonalazzák. Műve fontos szemléleti irányok foglalata, egyúttal disputáló olvasata és empirikus tesztje is, melyre nemcsak a kutatóknak-kutatásoknak, hanem a tárgyalt mezsgyék lakosainak, életteli életvilágaiknak is komoly szüksége van.

A könyv címének varázslatos túltengése szakkifejezésekben és a legkülönbözőbb tudásterületeken is sokszor vitatott-átértelmezett tartalmakban, egészének sugallata pedig mégannyira igazolja, hogy sokterű, sokágú, szétágazó tartalmú gondolat-ívekkel él a Szerző. A három nagyobb fejezet földrajzi terekben is strukturálisan tagolt vidékek, eltérő szubkultúrák és etnikai csoportkultúrák együttélését tükrözi: *román-magyar interferenciák* Csíkbán, görög katolikus papság helyzete a milleniumi hazaformálás idején, székelyek a csángókról és magyarországi sztereotípiáink, gyimesi „ezeréves határ” szimbolikus rekonstrukciója és nemzeti turizmus, *Kárpát-medencei német identitások* szepességi, szlovák, nemzeti és etnikai keretek, autonómiatörekvések és lojalitáskényszerek helyzetképei, s elméleti keretként a kötet kezdő blokkja *régi fogalmak és változó kontextusok* terében: a határ, a kontaktzóna, a szórvány, a peremvidék, a nyelvsziget-néprajz és a honvágaturizmus székelyföldi, körmöcbányai, bánáti, cseh-erdei terepeken... – olyan fogalmi univerzumok, melyek szűkös szótára is monografikus alapmű lehetne már. Olyan reménytelenül komplex tudások, s még reménytelenebb feltárási szorgalom, földrajzi és néprajzi tudás, antropológiai érzékenység jellemzi ez előadásokat-tanulmányokat egyenként is, amely invenciózus egyetemista számára egy életút termékének tűnhet, kortárs kutatótól pedig a legtiszteletreméltóbb respektust követeli meg. Ilyes Zoltán egészen kétségbeejtően egyedi a maga felkészültségével, terepkutatói helyismeretével, érdeklődésének a Kárpát-medencei kisebbségek sorshelyzete iránti maximális nyitottságával, szakmai precizitásával is. Aligha ismerhető olyan szakmai érv, mely ellene szólna, ha vitatkozni kellene Vele – de nem kell, mert lenyűgöző pompájú és részletességű érvelése, retorikai attrakció-számba menő előadásai azt a tudományos emberfőtől nemcsak elvárható, hanem ritkaságát tekintve roppant sokra becsülendő perfektséget képviselik, melyet nehéz „jogosabb-okosabb” érvekkel elvitatni, ehelyett tisztelni és szeretni, élvezni és magasztalni annál inkább lehet. Könyve részletesebb ismertetésére örömmel vállalkoznék, de nem itt, s nem mostanság, hisz akkor elismerő kritikai értékelésére majdnem annyit illene szólni, mint amennyit ez előadásokból és tanulmányokból összeállított kötetében maga összerendezett. Csupán sajnálni lehet, ha ezek a művek nem igazán juthatnak el szépliteratúrai miliókba, irodalmi folyóiratokba vagy ismeretközlő weboldalakra – ezzel ugyanis főképpen azok veszítenek, akik számára pótolhatatlan forrás és

---

élvezetes tudományos csemege lehetne az etnicitás hazai szakirodalmában és határokon túli értelmezései között.

Megjelent a **Kultúra és Közösség** 2012/3-4. számában, *Lezáratlan szavak, falusi ezredforduló* című könyvrecenzió részeként.

http://www.kulturaeskozosseg.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=63&Itemid=68